Erfgoedkader Kasteel Gemert d.d. 8 juli 2021

Inleiding en doel

De adviesgroep Erfgoed adviseert het College van B&W van de Gemeente Gemert Bakel over de erfgoedaspecten van de ontwikkelingen op Kasteel Gemert. Opdrachtgever BL Huisvesting (her)ontwikkelt hier de verschillende gebouwen in het complex en de omliggende tuinen. Om de monumentale en cultuurhistorische waarden van het Kasteel Gemert, de tuin en landerijen vast te stellen, heeft BL Huisvesting een aantal onderzoeken laten uitvoeren. Het betreft de *Bouwhistorische verkenning Kasteel Gemert* (dd. 2 augustus 2018) opgesteld door Dröge, Bureau voor bouwhistorie en de *Tuinhistorische QuickScan, de voorlopige waardenstelling Kasteel Gemert* van 16 juli 2018, *Herontwikkeling Ommuurde tuin* van *4* november 2020 *en Tuinhistorisch onderzoek en waardenstelling van de parkaanleg in landschapsstijl om het kasteel in concept*, opgesteld door Stichting In Arcadië. Deze onderzoeken zijn input voor het voorliggende geactualiseerde Erfgoedkader Kasteel Gemert.

Het doel van het Erfgoedkader is drieledig:

1. het samenvatten en nader preciseren van de kernwaarden van de verschillende ruimtelijke ontwikkelingslocaties zoals in eerste instantie beschreven door Wessel de Jonge architecten BNA bv in het *Ruimtelijk kader W422 Kasteel Gemert (versie 4 september 2017)*
2. het vooraf geven van (erfgoed)kaders voor (bouw-)ontwerpen voor deze potentiele ontwikkellocaties en eventuele ingrepen in de tuinaanleg;
3. het hanteren als toetsingskader van de ontwerpen, om te bepalen of deze passen binnen de gegeven kaders en op hoofdlijnen toetsen of deze passen binnen de monumentale en cultuurhistorische waarden van het complex, zowel extern als intern.

NB

De gedetailleerde ontwerp- en verbouwplannen (intern en extern) van de bestaande monumentale panden zullen getoetst worden aan de Bouwhistorische verkenning Kasteel Gemert, *Tuinhistorische QuickScan en voorlopige waardenstelling en Herontwikkeling Ommuurde tuin, in het kader van de Monumentenvergunning voor (Rijks)monumenten (uitgebreide procedure). De rapporten zijn door het College van B&W ten behoeve van dit doel vastgesteld.*

NB

Op verzoek van de adviesgroepen is BL Huisvesting verzocht om ten behoeve van de voorlopige waardenstelling een tuinhistorisch onderzoek en waardenstelling van de parkaanleg in landschapsstijl om het kasteel op te stellen. Dit onderzoek is door In Arcadië op 24 september 2020 in concept aangeleverd.
Deze globale waardenstelling geeft een inzicht in de landschappelijke waarden en geeft zicht op toekomstige deelonderzoeken. Ook geeft deze globale waardenstelling een onderbouwing voor de landschappelijke kaders voor de invullingen/ ontwikkelingen binnen de aanleg.
Dit onderzoek is ter kennisname voorgelegd aan het college van B en W.

Kernwaarden en toetsingskader
Bij de waardering van het complex en onderdelen daarvan spelen meerdere argumenten een rol. Naast aspecten als beleving en esthetische kwaliteit, gaat het vooral om de leesbaarheid van de historische ontwikkeling van het kasteel tot het kloostercomplex dat het geworden is. In de loop der eeuwen is er gebouwd, vervangen en bijgebouwd; uiteraard met een doel, maar lang niet altijd met een vooropgezet plan om het complex als geheel ruimtelijk of architectonisch te verfraaien. Daarom speelt het aspect van de 'organische' groei van het complex, dat nauw samenhangt met de wisselende functie ervan, een belangrijke rol bij de waardering van het geheel en de onderdelen.
Het bovenstaande is algemeen uitgangspunt voor de beoordeling van de plannen voor dit voor de gemeente Gemert-Bakel belangrijke complex.
In de (gedetailleerde) onderzoeken *Bouwhistorische verkenning Kasteel Gemert, en Tuinhistorische quickscan de voorlopige waardenstelling Kasteel Gemert*, *het rapport Herontwikkeling Ommuurde tuin en een T*uinhistorisch onderzoek en waardenstelling van de parkaanleg in landschapsstijl om het kasteel zijn in detail de waarden van het complex en de tuinen beschreven. Op basis van deze waardenstellende onderzoeken is hieronder per potentiële ontwikkellocatie (zoals gedefinieerd door Wessel de Jonge) aangegeven wat de belangrijkste kernwaarden zijn waarmee rekening gehouden dient te worden in de planvorming. Daarna is op basis van deze kernwaarden het kader aangegeven. Hierin staan de implicaties en randvoorwaarden van de benoemde cultuurhistorische kernwaarden voor de potentiele ontwikkelingen.

Geconstateerd wordt dat de ruimtelijke kernwaarden zoals beschreven door Wessel de Jonge op hoofdlijnen worden onderschreven door de adviesgroep Erfgoed. De hierna beschreven kernwaarden beogen een detaillering en nuancering te geven van deze ruimtelijke kernwaarden specifiek vanuit erfgoed en cultuurhistorie.

<u>Kasteelcomplex algemeen</u>
Kernwaarden
- De belevings- en esthetische kwaliteiten van het kasteelcomplex zijn hoog.
- De afleesbaarheid van de historische ontwikkeling van het kasteelcomplex tot gebruiksfunctie van een klooster, is sterk aanwezig.
- Het is een kwaliteit dat er in de loop der eeuwen is gebouwd, vervangen en bijgebouwd. De 'organische' groei van het complex, die nauw samenhangt met de wisselende functie ervan maakt dat het complex hoog gewaardeerd wordt.
- De situering van het complex ten opzichte van zijn omgeving is een belangrijke karakteristiek en waarde, namelijk verbonden met het open gebied aan de westzijde en afgesloten van de dorpskern van Gemert aan de oostzijde.
- Het kasteel is altijd met zijn rug naar het dorp blijven liggen en kreeg alleen toegangen aan de zuid- en de noordzijde.
- Het contrast tussen de openheid en de extraversie van de landerijen en de geslotenheid en introversie van de tuinen is een kwaliteit.
- De sequentie van (binnen-)hoven vanaf de ommuurde tuin naar de binnenhof van de hoofdburcht is een belangrijke karakteristiek en een leesbare en beleefbare kwaliteit.
- De opeenvolging van vista's (door de verschillende poorten en gebouwen) naar en vanaf en naar de hoofdburcht is een belangrijke karakteristiek en een leesbare en beleefbare kwaliteit. Deze hangt ook samen met een toenemende gebouwhoogte van de ommuurde tuin naar de hoofdburcht.
- De openheid en de vorm van de verschillende binnenhoven dragen bij aan de hoge waardering van het kasteelcomplex. De voorburcht maakt deel uit van de sequentie van (binnen-) hoven en de opbouw van vista's naar het kasteel en vanaf het kasteel. Vanuit de voorburcht is een goed zicht op het kasteel daarom essentieel.
- De aanleg van de bij de beschermde buitenplaats behorende landschapstuin is hoog gewaardeerd.

- Daarnaast zijn de (dubbele) bomenlanen als omzoming van de open ruimten en weilanden van groot belang, evenals de variëteit in boomsoorten en overige beplanting.

Erfgoedkader/eisen:

- De beleving van het kasteelcomplex dient gewaarborgd en waar mogelijk versterkt te worden, zowel in historische gelaagdheid/ruimtelijk/visuele zin als qua sfeer.
- De afleesbaarheid van de historische ontwikkeling dient behouden te blijven.
- De situering met openheid aan de westzijde en geslotenheid aan de oostzijde dient gewaarborgd te blijven.
- De toegankelijkheid van het complex dient bereikt te worden via de bestaande paden.
- De sequentie van (binnen-)hoven en de opbouw in zichtlijnen naar en vanaf het kasteel dienen gerespecteerd en waar mogelijk versterkt te worden.
- De toekomstige hoogten en volumes van de gebouwen dienen met respect voor de historische bouwhoogte en de ruimtelijke structuur ontworpen te worden.
- Herstel van de visuele relatie tussen voorburcht en kasteel is uitgangspunt
- Zicht op het kasteel vanuit de voorburcht dient te worden gewaarborgd.
- Herstel van de gracht als historische scheiding tussen voorburcht en kasteel is denkbaar.
- Zorgvuldige omgang met en behoud en versterking van de kwaliteiten van de landschapstuin en de omliggende landschapsstructuur van open ruimten en weilanden omzoomd door (dubbele) bomenlanen is noodzakelijk.
- Ingrepen in de aanleg mogen de waardevolle bomen en beplantingsstructuur niet aantasten noch de wortelstelsels e.d. van de bomen en overige beplanting.
- Opschoning in de beplanting is echter nodig. Ten behoeve van de instandhouding en opschoning is een apart beheerplan voor de gehele tuinaanleg noodzakelijk. Hiervoor zal nog aanvullend onderzoek noodzakelijk zijn, zoals aangegeven in het tuinhistorisch rapport (versie 16 juli 2018).Een verbinding vanaf het Ridderplein over de gracht(ten) naar de tuin of gebouwen zal de geslotenheid, rugwaartse relatie en indirecte verbinding van het complex met het plein tot op zekere hoogte verstoren. Maar de mogelijke ruimtelijke, publieke of commerciële wens voor een dergelijke verbinding kan ook aanleiding zijn om de loskoppeling van hoofd- en voorburcht te herstellen.

  Een fiets- en/of voetgangersverbinding met respect voor de cultuurhistorische waarde is voorstelbaar. De verbinding mag daarbij uitsluitend toegankelijk zijn voor professionele bevoorrading (in vervoermiddelen van beperkte afmetingen) en hulpdiensten.

<u>Locatie poortgebouw (5.1)</u>

Kernwaarden

- Tuin- en parkaanleg van 1869 is in structuur en op hoofdlijnen nog gaaf aanwezig en wordt hoog gewaardeerd. De twee vleugels van het poortgebouw zijn in 1869 verwijderd ten behoeve van de tuinaanleg in landschapsstijl.
- De buitengevels van het poortgebouw zijn hoog gewaardeerd en de binnengevels hebben een positieve waarde.
- Het poortgebouw maakt deel uit van de sequentie van (binnen) hoven en de opbouw van vista's naar het kasteel en vanaf het kasteel.

Erfgoedkader/eisen:

- Herbestemming van het poortgebouw dient rekening te houden met de waarden van het poortgebouw.

- Reconstructie van de ooit aanwezige vleugels in hun oorspronkelijke afmetingen is strijdig met de hoog gewaardeerde tuinaanleg en de doorgaande historische ontwikkeling.
- Het terugbrengen van twee kleine, bescheiden volumes ten behoeve van het afbakenen van de eerste binnenhof, is echter denkbaar. Een dergelijke ontwikkeling mag niet fysiek ingrijpen in de hooggewaardeerde tuin en de beleving van de tuin.
- Architectonisch dienen deze bij voorkeur in een eigentijdse vorm te worden ontworpen, maar wel passend binnen de karakteristiek van het poortgebouw

NB
Toevoeging precisering op basis van het collegebesluit van 25 september 2018: Het aanbrengen van twee volumes (gebaseerd op de historische footprint: maximaal 7 bij 12 meter en maximale goothoogte 4 meter en maximale nokhoogte van 7 meter) bij het poortgebouw is voorstelbaar mits voldaan wordt aan de voorwaarden van het Ruimtelijk PvE en het Erfgoedkader.

LocatieJezuïetenvleugel (5.2)
Kernwaarden
- De gehele Jezuïetenvleugel heeft een positieve bouwhistorische waarde vanwege de herbouw in 1907-1908 en in 1942-1943.
- De Jezuïetenvleugel is globaal herbouwd op de bestaande contour van de oorspronkelijke vleugel, daarmee heeft de hoofdvorm een hoge waarde binnen het complex.
- Alle buitengevels hebben een positieve waarde.
- De buitengevels aan de zuid- en oostzijde van groot belang voor het aanzien van het complex vanaf het Ridderplein en dragen bij aan de geslotenheid van het complex.
- De westgevel is in 1963 vernieuwd maar wel positief gewaardeerd.
- De waarde van het interieur is grotendeels indifferent.

Erfgoedkader/eisen:
- Herbestemming van de Jezuïetenvleugel dient rekening te houden met de waarden van deze vleugel.
- De aanpassingen van de Jezuïetenvleugel dienen binnen de bestaande hoofdvorm te blijven.
- Het interieur van deze vleugel biedt mogelijkheden voor nieuwe ontwikkelingen.
- De westgevel van de Jezuïetenvleugel kan, op grond van zijn latere aanpassingen, worden gewijzigd in relatie tot een eventuele nieuwe interne indeling.

NB
Het behoud van de gevels en kap aan de grachtzijde en het handhaven van de contouren van de bebouwing zorgen voor ondersteuning van de kernwaarden. Een ontwikkelruimte van het gehele binnenwerk en de hofgevel van de oostvleugel, conform het ruimtelijk PvE, is voorstelbaar.

Locatie Kapel (5.3)
Kernwaarden
- De kapel werd door de Congregatie van de Heilige Geest als een belangrijk en centraal element aan het complex toegevoegd, en vertegenwoordigt daarmee positieve gebruikshistorische waarde van het kloosterleven.
- De kapel is echter van indifferente tot negatieve monumentale waarde (gedacht vanuit de functie als kasteelcomplex) en is geen onderdeel van het rijksmonument.
- De kapel blokkeert de huidige zichtlijn op de hoofdburcht.

Erfgoedkader/eisen:

- Sloop van de kapel is denkbaar, waarbij voor een eventuele vervanging meerdere mogelijkheden zijn, die in ieder geval moeten zorgen voor herstel van de visuele relatie tussen voorburcht en kasteel.
- Zicht op het kasteel vanuit de voorburcht dient te worden gewaarborgd.
- Nieuwe bouwvolumes dienen daarom zodanig ondergeschikt te zijn dat het zicht op de hoofdburcht niet wordt belemmerd.
- Bouwen op de plek van de vroegere leslokalen (“kassen”) is denkbaar in een vergelijkbare ondergeschikte hoofdvorm en volume.
- Bouwen op de plek van de huidige kapel is denkbaar mits ondergeschikt in hoofdvorm en binnen de belijning van de linker vleugel van het kasteel.

Locatie Refter (5.4)

Hoewel de vergunning voor de sloop van de refter is verleend, blijven deze kaders in stand.

Kernwaarden

- De refter kent een indifferente waarde als gebouw.
- De refter is gebouwd als functioneel bouwwerk in de Kloostergeschiedenis van het complex. Het hoort als zodanig thuis in de historische ontwikkeling van het complex en kent daarmee een historische waarde.
- Er is geen ruimtelijke en visuele verbinding tussen kasteelplein en Ridderplein
- De refter maakt de geslotenheid van het complex naar het Ridderplein toe compleet.

Erfgoedkader/eisen:

- Er is geen ruimtelijke verbinding tussen het kasteelplein en het Ridderplein; de gesloten wand tussen kasteelplein en Ridderplein moet in stand worden gehouden.
- Herbestemming van de refter is denkbaar in het licht van de doorgaande ontwikkeling van het complex in het verleden.

Vervanging door een nieuw volume (al dan niet met een beperkte zichtrelatie met Ridderplein) is denkbaar in het licht van de doorgaande ontwikkeling van het complex naar de toekomst toe.

NB

Sloop en vervanging van de refter conform het Ruimtelijk PvE is voorstelbaar.
Een loskoppeling van de hoofd- en voorburcht in de vorm van een doorgang (voor fietsers en voetgangers) is voorstelbaar.
Inmiddels is de vergunning voor de sloop van de refter vergund.

Locatie Ommuurde Tuin (5.5)

Kernwaarden

- De ommuurde moestuin is in hoofdstructuur nog gaaf aanwezig, maar de opstallen en inrichting niet.
- De moestuin heeft een beeldbepalende ligging tegenover de hoofdentree van het kasteel.
- De moestuin maakt onderdeel uit van de sequentie van (binnen)hoven.
- De ommuurde tuin kent – afgezien van de inrichting – een hoge tuinhistorische waarde.

Erfgoedkader/eisen:

- De ommuurde moestuin dient als ommuurde groene ruimte herkenbaar te blijven.
- Belangrijke zichtlijnen mogen niet worden belemmerd.

- Een bescheiden bebouwing van een deel van de tuin is denkbaar mits de ommuurde tuin een groene uitstraling krijgt.
- Bebouwing met een beperkt volume, maximaal één laag met eventueel een kap, zijn denkbaar.
- Parkeervoorzieningen zijn denkbaar mits de ommuurde tuin een groene uitstraling krijgt.

NB
In tegenstelling tot het Ruimtelijk kader van Wessel de Jonge is geconcludeerd dat op basis van het Tuinhistorisch onderzoek en waardenstelling van In Arcadië van 4 november 2020 het voorstelbaar is de bouwvlek alleen te realiseren aan de west-zijde van de ommuurde tuin. De voorgestelde zichtlijn vanaf Hopveld komt hiermee te vervallen, omdat deze oorspronkelijk niet aanwezig is geweest.

Locatie Bomencarré (5.6)

Kernwaarden

- De met bomen omzoomde carrés ten westen van het kasteelcomplex zijn onderdeel van de hoog gewaardeerde tuin- en parkaanleg.
- De openheid temidden van de dichte omzoming ter vermijding van een zichtrelatie met de omgeving is kenmerkend.
- Het zuidelijke carré is een begraafplaats geworden.

Erfgoedkader/eisen:

- Hoewel de monumentencommissie van mening is dat een definitief bouwwerk onwenselijk is *(vanwege eventuele toekomstige inbreuken op het gebiedskarakter als gevolg van een uit exploitatie gebleken behoefte aan intensievere of zwaardere en ruimere mogelijkheden voor bevoorrading, bereikbaarheid en parkeren)* en slechts een tijdelijke voorziening hier mogelijk is, heeft de Rijksdienst RCE vanuit haar landelijke adviestaak een andere mening. De RCE is van mening dat vanuit landelijk beleid om ontwikkelperspectief te bieden, aan de noordzijde een paviljoenachtig bouwwerk onder voorwaarden denkbaar is. De Provincie Noord Brabant deelt de mening van de RCE. De voorwaarden zijn:
- Een (tijdelijk) bouwwerk bescheiden van omvang is en daardoor slechts een klein deel van het carré in beslag neemt
- Een (tijdelijk) bouwwerk mag het beeld van het kasteelcomplex vanuit het buitengebied niet verstoren
- Een (tijdelijk) bouwwerk staat op voldoende afstand van de (monumentale) bomen.
- Een (tijdelijk) bouwwerk respecteert de hier aanwezige Libermannkapel van J. Magis (Rijksmonument 529554).
- Een (tijdelijk) bouwwerk kent een ondergeschikte functie ten opzichte van het carré.
- Intensieve verkeersbewegingen en een hoog voorzieningenniveau zijn niet mogelijk vanwege de kwetsbare ondergrond en de kenmerkende beleving van rust en groen.
- Het zuidelijke carré blijft behouden als begraafplaats.

Locatie De Haag (5.7) en de landbouwgronden

Kernwaarden

- De landbouwgronden ten zuiden en westen van het rijksbeschermde complex zijn door hun landelijke uitstraling en openheid van belang voor de beleving van kasteel Gemert en van de Kasteellaan; zij kennen een positieve waardering.
- De Haag is in door de aanleg van de West-Om met flankerende beplanting fysiek en visueel afgescheiden van de rest van het terrein. Het heeft sindsdien niet meer de kwaliteiten die de andere weilanden kenmerken.

Erfgoedkader/eisen:

- Bebouwing op De Haag is denkbaar vanwege de fysieke en visuele afscheiding van de rest van het landbouwgronden.
- Bebouwing van de landbouwgronden ten zuiden en westen is in strijd met de kernwaarden en daarom niet voorstelbaar.

Locaties parkeren landerijen en onder de grachten

Kernwaarden

Duurzaam behoud van de ruimtelijke kwaliteit van het kasteel en zijn omgeving, refererend aan de kernwaardes voor duurzame ruimtelijke ontwikkeling, dient het centrale uitgangspunt te zijn. Dat geldt ook voor parkeren.

Erfgoedkader/eisen

Tijdens de planvorming, mede door inbreng van In Arcadië is het voorstel voor parkeren op de landerijen en onder de grachten, vanwege een goede landschappelijke inpassing, voorstelbaar geacht.
De contouren van parkeren onder de grachten is aangegeven op de inrichtingstekening van In Arcadië; zij houden rekening met de bestaande bomen en de benodigde waterdiepte van de grachten. Ook blijft er voldoende grond boven het ondergrondse volume aanwezig om een overtuigende beplanting te kunnen realiseren.
De bestaande monumentale bomen en beplanting kunnen behouden blijven.